

TEORIA CĂLĂTORIEI ÎNTRE NEVOIE DE COMUNICARE ȘI CHELTUIALĂ DE NERVI. JURNAL DE MARIN SORESCU

Conf. univ. dr. Mariana ANDREI

Universitatea din Pitești

Abstract

Marin Sorescu travels around the world preceded by the fame of his work, oscillating between the pleasure of tasting and smelling the wonders of the world and the feeling of alienation.

Traveling “with or without tie,” at home or abroad, Marin Sorescu showed, wittingly or unwittingly, the sensitivity of his artist’s soul that never misses the opportunity of “growing wings” or sending home “a silent message from the places he roams on foot, from the mountains so skilled in beauty and greatness.”

Cu toate că Marin Sorescu se declară împotriva jurnalului ca *expresie directă a autorului și ca gen bastard, fără reguli*, publică în 1999, *ceva ca jurnalul și ca romanul intitulat Jurnal și subintitulat Romanul călătoriilor*.

Nehotărârea autorului nu trebuie să ne mire. În primul rând din cauză că jurnalul, specie în proză, situată la granița dintre istorie literară și beletristică, apărut târziu în literatură, se caracteriza la început ca un gen de sertar, folositor cu precădere autorului, iar mai târziu, ca un gen literar minor, un fel de complicitate între autor și public.

În al doilea rând, în prefața la *Jurnal*, intitulată sugestiv *Jurnalul în ploaie: Generalități*, Marin Sorescu recunoaște că orice scriitor ar dori să aibă un jurnal, întrebându-se retoric, *dar cine să i-l țină? cine să i-l scrie? cine să i-l păstreze?*

Lipsa unui jurnal și în special a unui jurnal intim este un efect al *civilizației*, arată Sorescu, *care așa cum se prezintă ea pe baza mileniului trei, aproape interzice jurnalul intim*, fiind ferm convins că *acest „intim” atrage curioșii*, care poartă toată vina, că scriitorul nu poate fi exact în jurnalul său.

Cine sunt acești curioși? Familia și impiegații de mișcare. *Soțiile sunt curioase ca niște impiegați, impiegații curioși ca o soție*. Din cauza lor scriitorul *care, har Domnului, nu duce lipsă de intuiție*, încercând să *pareze, își simplifică viața sufletească până la Codul stării civile și renunță la tot ce ar putea deranja în dreapta și în stânga*. *Și atunci, de ce să mai scrie?* se întreabă pe bună dreptate Marin Sorescu, asociind curiozității soțiilor pe aceea mult mai periculoasă a securității.

În acest sens, jurnalul, ca *document <abisal> al personalității în desfășurare*, i se pare o formulă de neacceptat. Va accepta, în schimb, jurnalul ca *document de însoțire*, cel mai bun

exemplu fiind *jurnalul telegrafic* al lui Titu Maiorescu, care consemnând tot felul de *mărunțișuri și amănunte*, creează, în viziunea lui Marin Sorescu, *vuietul colosal al unui grohotiș, alunecând pe munte*, adică *o puternică senzație de viață, de adevăr și mișcare*.

În aceeași prefață lămuritoare, autorul ciclului de poezii *La liliaci* recunoaște că jurnalul, ca expresie directă a autorului și ca gen fără reguli, care nu tinde la nimic și nu propune nimic, este apreciat diferit de cei care s-au interesat de literatura subiectivă, fie teoretic, definindu-i principiile, fie practic, ca autori de jurnale.

Dar cine sunt autorii de jurnale? Glumind, George Călinescu (care de altfel socotește jurnalul *o prostie*) răspunde că *tinerii imberbi și femeile romanțioase*.

În parte are dreptate: Titu Maiorescu își începe jurnalul la 15 ani, Mircea Eliade la 13 ani, Gala Galaction la 17 ani, Mihail Sebastian era și el elev la liceu când devine autor de jurnal. Dar nu numai tinerii se lasă atrași de acest fel de confesiune. Liviu Rebreanu își începe jurnalul la 42 de ani și-l ține până la sfârșitul vieții, Marin Preda, sensibilizat de boală și de drama conjugală, începe să-și noteze neliniștile, eșecurile, temerile sale, la vârsta de 36 de ani. Și exemplele pot continua.

Lecturând *Jurnalul în ploaie*, începem să înțelegem: Marin Sorescu știe ce este acela un jurnal și mai ales, cum se scrie acesta. Dar, este clar: el nu este dispus la confesiuni intime și vinovați de acest lucru sunt *civilizația și curioșii*. Din cauza lor, declară: *Nu scriu nici un fel de jurnal, căci n-am timp, nici litere, nici spațiu*.

Ne întrebăm atunci, de ce și-a intitulat creația *Jurnal*, când el însuși recunoaște că fiecare autor de jurnal își iubește propria modalitate de abordare, neexcluzând teoretic pe celelalte, și, mai ales, ne întrebăm dacă mai poate fi vorba în jurnal de două personaje, despre a căror existență pomenește Eugen Simion: *unul care iese în față, ca emblemă a autorului (imaginea lui publică, reprezentativă) și altul care se ascunde printre rânduri*, sau prin exprimarea lui Gide, *eul profund* (omul care scrie) și *eul biografic, eul superficial* (omul care trăiește în umbra operei).

Scriere subiectivă, jurnalul trebuie să *convingă, nu să placă*, pentru că *frumusețea scrierii intime nu poate fi dată decât de volumul adevărului pe care îl conține și, <ipso facto>, de gradul de sinceritate a confesiunii*, care înseamnă *exactitate, spontaneitate, credibilitate*.

Dacă începe să placă, completează Eugen Simion, *devine public și forțează porțile literaturii*.

În privința relației jurnalului cu literatura, Marin Sorescu mărturisește tranșant: *pe mine nu mă interesează jurnalul care devine literatură. Ori, ori... Literatura îmi place separat. Jurnalul mă interesează așa cum spuneam, ca document și ca autenticitate*.

De asemenea, Sorescu este conștient că opera lui nu este chiar un jurnal intim și de aceea completează pe lângă *ceva ca jurnalul* cu *ceva ca romanul*. Se gândește, probabil, la jurnalul de tipul *roman indirect* practicat de Mircea Eliade și pe care Sorescu îl pomenește laudativ în amintita prefață, deoarece *aduce un serviciu enorm culturii române, pentru că, circulând în lume, vehiculează un adevărat torent de nume românești, stârnind curiozități și deschizând apetitul*.

Marin Sorescu apreciază și *Jurnalul* lui Rebreanu în care, autorul lui *Ion*, *este interesant și în postura sa umană, cotidiană, domestică*, imagine care nu apare în *Jurnalul* său.

Marin Preda citește jurnalul lui Tolstoi din 1910 (anul dispariției marelui scriitor rus) ca să se întărească moral și constată că lectura, lăsându-l indiferent, l-a indignat profund: *Marele artist care fusese Tolstoi dispăruse și aveam în fața mea un om nêînsemnat, un fel de popă de țară*.

În schimb, pe Marin Sorescu îl interesează mult jurnalul scriitorului rus, socotindu-l o capodoperă, fie din cauza *personalității autorului*, fie din cauza *conținutului propriu-zis*, consemnat de autor *cu patima unui bolnav, care-și tot ia temperatura*.

Hotărât lucru, Marin Sorescu vrea să ne convingă, dacă mai este cazul, că opera lui nu este un jurnal. Pentru aceasta, în finalul *Jurnalului în ploaie*, evocă, ușor ironic, o imagine din copilărie, o imagine tristă care nu-l încurajează, după cum mărturisește, *în ale scrisului*.

Copil fiind, am citit pe caldarâmul unui orașel din Oltenia pagini răzlețe, scrise caligrafic, <pentru eternitate>, de nu știu ce mână încrezătoare în destin. Ploua și literele intrau unele în altele, curgând la vale. N-a fost o viziune în stare să te încurajeze în ale scrisului ...

Și deodată înțelegem! Autorul, care se declară *Sunt mai degrabă omul plecărilor, / decât al venirilor și Mă simt foarte bine când plec. Unde? / Nu contează. / Vom vedea la fața locului / Fața locului e întreg globul pământesc, / Care trebuie să fie la fel de intim / Ca și globul ochilor*, se plimbă cu geamantanul în mână, *cu cravată sau fără cravată*, prin lumea largă, invitat la congrese sau colocvii internaționale.

Și atunci titlul *Romanul călătoriilor* ne apare ca fiind cel mai potrivit pentru un autor *căzut cu totul în darul călătoriilor* și care își făcuse un joc *din descrierea unor locuri pe care nu le văzuse niciodată*. Călătorise imaginar, vrea să spună Marin Sorescu și *lumea, cuiar cu ouă de vultur*, îl cucerise iremediabil.

Iar acum, când are ocazia să vadă pe viu ceea ce trăise numai în imaginație, are comportamentul copilului nerăbdător, care vrea să vadă totul și, mai ales, să înțeleagă totul. Dar, în graba lui, lasă în urmă însemnări care *n-au nicio ordine*. Este conștient de zorul și bucuria sufletului și încearcă să se explice: *Cititorului i se va părea că însemnările mele n-au*

nicio ordine ... Ba văd lucrurile idilic, ba sar la niște aspecte ... Vina nu e a mea. (Dar a cui? Am vrea să ...). Aici se sare de la una la alta cu cea mai mare ușurință. Există trambulină pentru orice, chiar și pentru săritul în Lună.

Ne amintim, fără să vrem, de Jünger și de jurnalul lui, în care autorul afirmă că *într-un sistem totalitar, jurnalul este o expresie a libertății de gândire și chiar, putem spune, o formă de libertate a scriiturii*. Oare, nu cu libertatea spiritului poate fi asemănat săritul în Lună?

Autorul volumului de parodii *Singur printre poeți* (1964) nu se dezmente nici acum. Pe de o parte mărturisește că *orice ședere acasă mă enervează, n-am stare și aș vrea să plec pe toate drumurile. Odată văzut cu geamantanul în mână, mă liniștesc brusc și nu trebuie decât să-mi arăți direcția, unde aș vrea să mă duc, și mă duc întins. Pe jos, cu avionul, cu trenul, cu căruța, cu teleguța. Pe de altă parte, toate drumurile mă enervează. De aceea, concluzia se impune: Plec cu plăcere (enervat însă), și mă întorc cu aceeași plăcere (enervat însă), oriunde și de oriunde.*

Marin Sorescu se dovedește a fi un scriitor pentru care contează mult și părerea unor profesioniști ai genului cu care, din curiozitate, propune un dialog despre jurnal *ca modalitate*. Elias Canetti identifică jurnalul cu *un rezervor de idei*, mai precis cu *lucruri începute, sugestii, idei pe care să le preia și să le termine alții*. Și gândurile lui Marin Sorescu i se plimbă prin cap și toate duc *la plimbare*, pentru că, deși enervat, se simte bine *de câte ori vreun gând de-al tău îți se întoarce acasă, seara, târziu, când rămâi singur. Tu mai ostenit decât el, el, mai ostenit decât tine, dar ce stranie senzație și binefăcătoare.*

Neuitând că este și poet, Marin Sorescu presară însemnările din călătorii cu versuri în care s-au cuibărit gânduri sprintene. *În jurul lumii, pe catalige / N-am vapor, n-am avion, / Dar nici pe jos n-am chef să merg în jurul lumii. / Căci ce poți vedea – pe jos? Cerul? / În vârful unor catalige ești ca un turn / în mișcare / Poți zări idei. Aceeași originalitate și seriozitate mascată răzbat și din impresiile de călătorie din Veneția sau Suedia: Veneția cu canalele sale / Pare o lucrătură în lână, moale, / Ca un pulover / Pe care o fată frumoasă / Cu picioare lungi, în mare, / Tot încearcă să-l scoată pe cap / Și i s-a-nțepenit în dreptul sânilor. Vizitând Suedia, se întreabă și ne întreabă nedumerit: Un început sau un sfârșit de munte? / Un început sau un sfârșit de mare? / Un început sau un sfârșit de pământ?*

Orice s-ar zice, îi place să călătorească, să primească *un mesaj mut din partea cotloanelor străbătute cu pasul prin lume sau prin Oltenia sa natală.*

În timp ce *eul profund* (omul care scrie) se plimbă, observând cu atenție *oameni și locuri*, neuitând nici modul parabolic de a povesti (*Gerald Bisinger, înarmat cu binoclu italian, scrutează orizontul, spre a descoperi de unde vin noile drumuri în literatură*), *eul biografic* (omul care trăiește în umbra operei) se ascunde, împiedicându-ne să aflăm câte ceva

și despre *revelațiile vieții*, ale unei mari personalități publice ca Marin Sorescu, nu de alta, dar chiar el mărturisește că jurnalul nu trebuie scris chiar de oricine.

În *Dialog într-un act* cu Max Frisch (adeptul unui jurnal de *formă prescurtată, telegrafică* în care își notează ideile *în vederea neuitării lor*) Marin Sorescu consemnează faptul că acesta face o deosebire între jurnalul intim și cel încredințat tiparului, că jurnalul intim *e mai intim*, reprezentând *viața mea privată, care nu poate să intereseze marele public*.

Ne-am fi așteptat ca poetul român să fie de acord cu ideile scriitorului străin, având în vedere că și el crede cam același lucru: *M-am ferit și de jurnal și de mărturisiri*.

Dar, din acest interviu aflăm, totuși, că Marin Sorescu apreciază foarte mult jurnalul lui Tolstoi, tocmai pentru că scriitorul rus trece acolo scăderile, greșelile sale, crizele, frământările de conștiință, adică exact ceea ce Sorescu a evitat cu bună știință să facă în jurnalul lui. Ba, mai mult, îi explică jovial lui Max Frisch: *Aș ține și eu un jurnal, dar mi-e teamă că se citește*

Călcând pe urmele lui Titu Maiorescu, adeptul și creatorul unui *jurnal telegrafic*, alcătuit din *însemnări prescurtate, precise și utile*, Marin Sorescu se declară adeptul unui jurnal *necontemplativ și nelivresc*. Și la fel de tranșant ca și în alte dăți, declară: *Am venit să pun piciorul, să pun mâna, să pipăi, să gust, să miros*.

Romanul călătoriilor va fi în viziunea scriitorului, *un jurnal al cerului gurii, al buricelor degetelor și al tălpilor* în care va stabili *olfactiv vechimea piramidelor*, se va fotografia pe trepte, *pe anumite trepte*.

Și iarăși apare curiozitatea copilului, dar și nevoia de comunicare a adultului, care, aflat în Mexic, *o țară suită în pod, la 2400 de metri* îl amețește ca și o gură de tequila și alta de ardei iute.

Ca autor în viață și regizor în rodaj, Marin Sorescu nu-și uită cunoscutul umor și recunoaște, surâzând în colțul gurii, că din cauza singurului sport practicat în călătorii și anume căratul geamantanului, poate fi numit *hamal de lux*.

Jurnalul ținut în secret este o cunoaștere de sine, o coborâre sistematică în spațiul eului profund, cum îi spune Proust, sau al eului pur, cum îl numește Valéry.

Dar, direct sau indirect, cunoașterea de sine sau studiul ființei profunde se apropie de memorii, care fac parte tot din categoria literaturii subiective. Și atunci, nedumeriți, ne întrebăm care ar fi diferența atâta vreme cât și memorialistul, descriind epoca prin care a trecut, parcurge drumul cunoașterii de sine?

Maurice Chapelan diferențiază printr-o remarcă fină *două scopuri* diferite: unul, aparținând autorului de memorii și celălalt, autorului de jurnale. În timp ce primul *cherche à se faire connaître*, al doilea *cherche à se connaître*, căci autorul de jurnale are ca scop

cunoașterea de sine, dar, direct sau indirect, se întâlnește cu posibilitatea *de a se face cunoscut* prin confesiunile sale intime.

Despre posibilitatea cunoașterii de sine cu ajutorul fie și al însemnărilor de călătorie amintește și Marin Sorescu în timpul vizitei Berlinului occidental, după ce își cumpărase o mașină nouă de scris, căreia îi cere *o descriere realistă a faptelor și la a cărei atingere buricele degetelor simt înțepături, de parcă se ia sânge la analiză.*

Nu suntem siguri însă la cine face referire când exclamă: *Bine spunea cineva că scriind despre un oraș, te analizezi totodată pe tine.* Dar, așa cum observă și Maurice Blanchot, puțini autori de jurnale ajung, cu adevărat, să se cunoască, cei mai mulți reproducând *un fals dialog* cu sine, o confesiune care nu spune mare lucru. Nici Marin Sorescu nu ajunge la observații pertinente despre *fluiditatea interioară* (Maine de Biran). Dar o face intenționat, pentru că scriitorul român fuge de confesiuni, neoferind nici un detaliu despre profunzimile *eului biologic*, despre *relevanțele vieții* unei mari personalități publice. Și fuga aceasta a lui este justificată. Marin Sorescu și-a scris impresiile de călătorie cu intenția de a le publica, neuitând nicio clipă să ne amintească că el nu scrie *niciun fel de jurnal*, pentru că *Defectul jurnalului, sau al însemnărilor de călătorie – ca specie literară – e că te întâlnești prea des cu tine* și continuă: *Devii propriul tău personaj și te tot întâlnești cu tine până la năuceală. Ce-ai văzut tu, ce-ai gândit tu, ce ți s-a spus ție, ce-ai mâncat tu.*

Deși își scrie însemnările cu intenția de a le publica, preferă să nu revină asupra lor, nici *îmbogățindu-le*, nici *simplificându-le*, nu de alta, dar s-ar putea transforma în poezie și poeziile, recunoaște Marin Sorescu, putea să le scrie *și la Bulzești, privind muncile agricole desfășurându-se în ritm susținut, pe deal, sau la Craiova, în noua ceainărie de pe Calea Unirii* și nu mai bătea drumuri lungi și oboseitoare.

Călătoriile, apreciază cunoscutul poet sunt de proză și de dulce, în timp ce șederile pe loc sunt de versuri și de post.

Dar, paradoxal și imprevizibil, Marin Sorescu, care vede mai întotdeauna întâlnirile poezilor ca un bun prilej pentru participanți de a se cunoaște, de a comunica și de a stimula împreună crearea de frumuseți sunt asemănate, uneori, cu campionatele de tenis, la care pe baza unui program de o săptămână *vezi ce ți se arată, citești când ești programat*, n-ai, adică, libertatea de a medita asupra ceea ce vezi, ci vezi mereu *alte lucruri și mai cu moș, alte întâmplări mai bălțate*, care duc inevitabil la un *talmeș-balmeș de întâmplări și impresii.*

Deși, la un festival de poezie ce are loc la Ciudad de Mexico este declarat *cel mai aplaudat poet de până acum*, deși mărturisește, și trebuie să-l credem, că se simte *ca acasă și ca între prieteni*, ne surprinde, în mod neașteptat, cu teoria călătoriei, din care răzbat gânduri neașteptate despre înstrăinare și oboseală.

Sau are, ca și autorii de jurnale conștiința dedublării *eului* amintindu-și de afirmația lui Eugen Ionescu (1937), citată și de Eugen Simion că *omul văzut în lume nu este niciodată cel adevărat*, mult mai interesantă fiind viața decât personalitatea sa publică.

Un lucru este sigur! În timp ce călătorește, uimindu-se de minunile lumii și uimindu-ne cu imaginile ce i s-au lipit de retină, se lasă copleșit de sentimentul neplăcut al înstrăinării, al senzației de constrângere la un program fix, care, impunându-i regulile lui, îl îndepărtează în timp și spațiu de locurile natale și, de ce nu, de el însuși.

Într-un loc străin nu mai ești tu însuși. Ești tu, plus acel loc străin, care <te strânge>, deci acționează asupra ta. (Cum, necum), Fie că-ți place, fie că nu, are un efect asupra ta. Admiri, detești, ești entuziasmat, oftezi etc. De fapt, e locul acela care se pune în valoare, prin tine. Prin urmare, nu mai ești tu, în stare pură, tu cel adevărat.

Dar unde este cel adevărat? Unde a rămas? *Tu cel adevărat ai rămas acasă*, ne asigură Marin Sorescu, prin lume se află *cel ce călătorește*, care, tot admirând sau entuziasmându-se de ceea ce vede, se lasă absorbit de *peisaje, șosele, poduri, stâlpi, livezi*, până la dispariția totală.

În mod paradoxal *tu acela care te știi, ai rămas acasă*, și tot tu înduri oboseala.

Căci oboseala – și cheltuielile de nervi, transport și cazare, tu le suporti, tu cel propriu-zis.

Și atunci, se întreabă Marin Sorescu, sau ne întreabă: *Nu e mai bine să șezi acasă?*

Dar să nu ne lăsăm păcăliți!

Marin Sorescu, scriitor ce cultivă paradoxul și *cuvintele mereu istețe*, are conștiința dedublării *eului* (și nu numai aici): *eul dornic* de a cunoaște, de a comunica cu alți poeți, pictori, scriitori, oameni de cultură și *eul ironic*, care, mângâind cuvintele cu ironie fină, de fapt cu cunoscuta ironie soresciană, *ia în răspăr*, până la negație, afirmațiile primului.

Eul ironic este, în accepția scriitorului, al *Unuia* (cu U mare) care *plictisit de moarte, le știe pe toate, le-a mirosit pe toate cu o doză de „deja vu” în sânge, cunoaște marafetul și de aceea ia totul în zeflema.*

Eul dornic de a cunoaște și de a comunica aparține, tot în accepția scriitorului, *altuia* (cu a mic) și în persoana căruia, îl recunoaștem pe Marin Sorescu, *curios ca un copil la magazinul universal, prost de bun și care rămâne cu gura căscată* la tot ce e în jurul lui. El vede orașul Marrakech ca o *insulă de civilizație*, dar și un *focar de cultură*, care îi oferă prilejul să se îmbibe de atmosfera locului și să se prăjească la soarele faimos ce devine o *sursă fecundă în dialogul culturilor.*

Unul și altul sunt cele două euri ale personalității dedublate a scriitorului, care, folosind termenul de *despicătură* (*nu-mi place cuvântul „dedublare”*), se plânge de *sfâșierea mea*

lăuntrică, de lupta contrariilor pe propria-mi piele, dusă de doi inși, pe care îi cară pretutindeni, care se țin de mână, se ceartă și se trag încoace și-ncolo.

Referindu-ne tot la însemnările de călătorie, am putea afirma că, cele două euri, aparțin călătorului și anticălătorului, fiecare dominat de instincte diferite: călătorul, de instinct cultural și anticălătorul, de instinct anticultural.

Dar, paradoxal, instinctul cultural ia naștere din neputința de a se sustrage și de a masca, față de ceilalți turiști, instinctul anticultural al anticălătorului, care în loc să admire peisajele, *cască ochii* la ele și cumpără albume și ghiduri pentru că *biruie bunul simț*, cu toate că *până acasă nu le deschid*. Și acasă, le așteaptă o soartă și mai tristă. După ce *le arată soția la prietenele ei*, sunt puse într-o cutie și *așa rămân, nou-nouțe*.

Frica de a nu fi pârât acasă, scoate la iveală instinctul cultural, care te face să *alergi cu limba scoasă, pe străduțe subțiri să te scobești cu ele-ntre dinți nu alta, mereu în pericol de-a-ți arunca cineva ceva-n cap*. Însă, ajuns acasă, și *spălat bine de orele de serviciu, rămâi, după două, trei luni, tot cu ce-ai învățat la geografie și istorie în clasele primare*.

Și atunci, pe cine să credem? Pe călător, căruia i-au rămas intacte dorința de cunoaștere *cu direcția: clocotul vieții*, dar și dorința de comunicare: *cine mai este capabil astăzi să mai asculte gândurile unui alt om?* sau pe anticălător, care *hăituit de un instinct anticultural și veșnic nervos, se întreabă, oarecum retoric: De ce oi fi călătorind, Dumnezeu? Că nu țin nimic minte. Uit totul*.

Ca și în alte dăți, Marin Sorescu ne lasă nouă libertatea de a alege.

Și noi, cititori pricepuți, așa cum ne consideră scriitorul, sau, mai puțin pricepuți, așa cum ne simțim noi, nu putem să nu ne socotim mândri de a fi interlocutorii marelui scriitor român, în timpul călătoriilor la congrese, simpozioane, în țară sau în afara ei.

Fie că se simte călător sau anticălător, *Unul sau altul*, Marin Sorescu călătorește cu plăcere, precedat de faima operei sale și dorind ca însemnările lui de călătorie să fie cunoscute și de alții, care chiar dacă se învinețesc de invidie, după cum ne mărturisește, tot nu pot nega existența unui *om plin de modestie care călătorește cu bucuria participării la miracolul existenței*.

Jurnalul sau Romanul călătoriilor, indiferent de titlu, rămâne un simbol al bucuriei de a cunoaște și de a comunica, creat de un mare iubitor al scrisului, care aidoma morunului neprins (Brăila, 3-5 aprilie 1996), *ocolind șiret toate capcanele și toate setcile, a alunecat direct în legendă*.

Bibliografie selectivă

De Biran, Maine, *Journal*, vol. I – III, Edition intégrale publiée par Henri Gouthier, Editions de la Bacconnière – Neuchâtel, Suisse, 1954-1957

Chapelan, Maurice, *Anthologie du journal intime*, Paris, Editions Robert Laffont, 1947

Eliade, Mircea, *Cum am găsit piatra filosofală. Scrieri de tinerețe*, 1921 – 1925. Ediție îngrijită de Mircea Handoca, București, Editura Humanitas, 1996

Sebastian, Mihail, *Jurnal*, 1935 – 1944, text îngrijit de Gabriela Omăt, prefață și note de Leon Volovici, București, Editura Humanitas, 2005

Simion, Eugen, *Ficțiunea jurnalului intim*, București, Editura Univers Enciclopedic, vol. I – III, 2001

Sorescu, Marin, *Jurnal. Romanul călătoriilor*, București, Editura Fundației „Marin Sorescu”, 1999

Tolstoi, Lev, *Jurnal*, vol. I – II, în românește de Janina Ianoși, prefață, tabel cronologic, note și comentarii de Ion Ianoși, București, Editura Univers, 1975 – 1976